

MARTYNAS JANKUS IR VYDŪNAS: BENDRUMAI IR SKIRTYBĖS

VACLOVAS BAGDONAVIČIUS

Kultūros, filosofijos ir meno institutas
Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius, Lietuva
El. paštas: vaclovas.b@freemail.lt

Martynas Jankus (1858–1946) ir Vydūnas (1868–1953) – ryškiausios XIX a. pabaigos–XX a. pirmosios pusės Mažosios Lietuvos lietuvių tautinio sąjūdžio figūros. Jų keliai susipynė „Aušros“ laikraščio sklaidoje, „Birutės“ draugijos veikloje, knygų leidyboje, asmeniniame bendravime. Juos vienijo nuoseklus lietuviybės puoselėjimas, kova prieš bismarkišką germanizavimo politiką. M. Jankus toje kovoje buvo radikalesnis, veikė ne tik kaip kultūrininkas, spaudos darbuotojas, bet ir kaip politikas. Vydūnas – nuosaikesnis, savo veikloje daugiausia dėmesio skyręs tautiečių dvasinės kultūros ugdymui, jų tautinės savimonės ir savivarbos kėlimui. Tam jis pasitelkė savo kaip dramaturgo kūrybą, filosofo išmintį, teatro ir chorinės muzikos puoselėtojo sugebėjimus. M. Jankus, pats daug rašęs, leidęs laikraščius, knygas, sakęs viešas kalbas, veiklus politikoje, iš esmės tebuvo pradinį išsilavinimą turėjęs savamokslis. Nors tai uždėjo antspaudą jo veikimui, tačiau tasai veikimas buvo didžiai reikšmingas ano meto Mažosios Lietuvos tautinio judėjimo fenomenas, gerokai aktyvinęs krašto lietuviškąją visuomenę, žadinęs ne tik kultūrinę, bet ir politinę sąmonę, mobilizavęs konkreitiems savo teisių gynimo žygiams. Vydūnas tapo aukšto intelektualinio lygio kultūros veikėju, sukūrusiu savo filosofinę sistemą, kūryboje įdiegusiu modernios dramaturgijos ir modernaus teatro principus. Jo palikimas esmingai praturtino visos lietuvių tautos kultūrą, sustiprino jos intelektualines galias, atvėrė naujus meninės raiškos horizontus. Tačiau tiek M. Jankui, tiek Vydūnui viena iš pamatinių vertybių buvo tauta ir jos kultūra. Kad ji išliktų ir stiprėtų, jie paskyrė savo gyvenimą ir sugebėjimus – tokius, kokius kiekvienas turėjo.

Reikšminiai žodžiai: Martynas Jankus, Vydūnas, „Aušra“, „Birutė“, Tilžės lietuvių giedotojų draugija, Bitėnai, Rambynas, tautinis sąjūdis, kultūrinė veikla.

Martynas Jankus ir Vydūnas – pačios iškiliausios XIX a. pabaigos–XX a. pirmosios pusės Mažosios Lietuvos tautinio sąjūdžio figūros. Tiek vienas, tiek kitas nuveikė stebėtinai daug, paliko bene ryškiausiai įsimenamus įvaizdžius tiek amžininkų, tiek

jaunesnės kartos žmonių, juos dar mačiusių, atmintyje. Galima sakyti, abu tiek anuomet buvo, tiek dabar tebėra vos ne legendinės asmenybės. Konkrečios jų veikimo sferos susisieja tik iš dalies, dažniausiai tas veikimas kiekvieno buvo kitoks, nors ir

orientuotas į tą patį bendrą tikslą – lietuvių saugojimą ir puoselėjimą savo krašte. Tasai tikslas vienijo ne tik šias asmenybes, bet ir kitus bent kiek aktyvesnius to krašto lietuvius, palikusius didesnius ar mažesnius pėdsakus jo kultūrinės ar kitokios raiškos dirvoje. M. Jankus ir Vydūnas nebuvo vienas kitam itin artimi, kiekvienas turėjo dvasiškai giminingesnių bičiulių tarp veiklesniųjų savo amžininkų. Tačiau nuveiktų darbų mastas ir įnašas į tautos gyvinimo vyksmą šiuos skirtingus žmones daro išskirtinius, lygintinus su dviem panašaus aukščio to paties kalnagūbrio viršūnėmis. Žinoma, tą panašų šių viršūnių aukštį regime žvelgdami palyginti iš dar nedidelės laiko retrospektyvos, iš kurios matomas vaizdas dar mažai kuo skiriasi nuo prieš beveik šimtmetį matytojo. Didesnė laiko perspektyva greičiausiai išryškins ir tų dydžių skirtumus, kuriuos aiškiau suvoks jaunesnės kartos. Tie skirtumai turėtų būti regimi tame, kas bus palikta garbingai istorijai ir kas tą istoriją pergyvens ir liks vėlesnių laikų aktualybe. Šiandien verta pažvelgti į tai, kuo šios abi įstabios viršūnės ne tik dydžiu, bet ir pačia savo esme yra panašios, ir į tai, kas tą esmę jose skirtingai išreiškia.

Abu iškilieji Mažosios Lietuvos veikėjai yra sulaukę pagarbos ir tyrėjų dėmesio, nors apie juos pasakyta toli gražu dar ne viskas. M. Jankaus gyvenimas, visuomeninė, politinė ir kultūrinė veikla kol kas išsamiausiai, nors kiek ir fragmentiškai, nušviesta 1967 m. Toronte išleistoje Kanadoje gyvenusio žurnalisto Pranio Alšeno (1911–1986) monografijoje [1]. Leidybinė jo veikla gana detalai išryškinta knygotyriniuose Domo

Kauno darbuose [12; 13]. Istorikė Silva Pocyte monografijoje *Mažlietuviai Vokietijos imperijoje 1871–1914* [22] parodė konkretų M. Jankaus įnašą į Prūsų lietuvių tautinį judėjimą. M. Jankaus figūra šmėsteli ir daugelio kitų Mažosios Lietuvos istorikų ar jos kultūros tyrėjų darbuose. Jo atminimas gražiai saugomas, jo gyvenimas ir veikla išsamiai atskleidžiama jam skirtame memorialiniame muziejuje Bitėnuose. Čia sukaupta nemaža tyrėjų dar neliestos rankraštinės ir kitokios medžiagos. Šio muziejaus veiklos 25-mečiui skirtame leidinyje [23] pasakojama ir apie M. Jankaus asmenybę, pateikiama naujų faktų, susijusių su jo aplinka, spausdinama iki tol nepublikuotos ikonografinės medžiagos.

Apie Vydūną darbų pasirodė dar jam gyvam esant. Juose ir jau po jo mirties išėjusiuose gana išsamiai nušviestas Vydūno gyvenimas, išanalizuota draminė kūryba, filosofija, apžvelgta kultūrinė veikla. Ryškiausi iš ankstyvųjų darbų – V. Mykolaičio-Putino [20], Vaižganto [27], Salio Šemerio [25] studijos. Šiais laikais išėjo net kelios Vydūnui skirtos knygos [2; 3; 4; 14; 17; 30], paskelbta daug studijų, straipsnių, paryškinančių vieną ar kitą jo veiklos ar kūrybos aspektą. Tai rodo išskirtinį dėmesį šiam Mažosios Lietuvos fenomenui. Kelis kartus kartotinai išleista jo fundamentaliųjų dramų rinktinė, į lietuvių kalbą išverstas vokiškai rašytas istoriosofinis veikalas *Septyni šimtmečiai vokiečių ir lietuvių santykių*, išleistas filosofinių raštų keturtomis, skelbiami eseistikos ir publicistikos tekstai.

Čia nesileisime į šių veikėjų gyvenimo, veiklos ar kūrybos peripetijas, o sutelksime

dėmesį į tiesioginius ar netiesioginius jų sąlyčio taškus. Tasai sąlytis yra lyg akivaizdus, apie jį žinoma kaip apie savaime aiškų dalyką, tačiau dar niekas į jį nėra pažvelgęs atidžiau, labiau jo sukonkretinęs. Šis straipsnis bus pirmas bandymas paėjęti to sukonkretinimo linkme. Tačiau juo jokių būdu nepretenduojama apie tą šių didžiavyrių sąlytį papasakoti viską ir išsamiai. Pasakysime tiek, kiek šiuo metu pajėgsime, kiek pavyko sužinoti ar pasinaudoti prieinama medžiaga, ką sugebėjome tame sąlytyje savo akimis įžvelgti. Tikėkimės, kad ateitis atskleis dar nežinomų faktų, pamėtės naujos medžiagos ar suteiks kitokių galimybių naujoms su šiuo sąlyčiu susijusioms išvalgomoms.

Iš esmės visas M. Jankaus ir Vydūno sąsajas lėmė bendras veikimas tautiniame Mažosios Lietuvos sąjūdyje. M. Jankui buvo lemta tapti to sąjūdžio dalyviu pačioje jo pradžioje. Vydūnas, būdamas dešimtmečiu jaunesnis, į tą sąjūdį dešimčia metų vėliau ir įsitraukė. Būsimajam Vydūnui dar tik ruošiantis savarankiškam gyvenimui, dar besimokant mokytojų seminarijoms mokleivius rengusioje Pilkalnio preparandijoje ir Ragainės mokytojų seminarijoje, M. Jankus jau buvo ne tiek mažai nuveikęs. Kai kas iš to veikimo tiesiogiai palietė ir *garbėn kelti lietuviškumą* pasiryžusį jaunikaitį. Pirmiausia – garsioji „Aušra“, kurios aktyviausių talkininkų gretose buvo M. Jankus. Kai „Aušra“ buvo spausdinama Ragainėje, vienas iš Vydūno brolių toje spaustuvėje mokėsi raidžių rinkėjo amato ir keletą jos numerių parsinešė namo. Tie numeriai būsimajam Vydūnui tarsi atvėrė akis, nes parodė, kaip

gražiai skamba lietuviškas žodis, ir sužadino norą pačiam lietuviškai rašyti. Ypač sužavėjusi 1885 m. 12 numeryje išspausdinta G. Sauerweino baladė „Macilenas ir Gražina“ [25, 47]. Beje, G. Sauerweino raginiai patiems lietuviams imtis švietimo veiklos – leisti lietuviškus raštus, steigti šventadienines lietuviškas mokyklas, kurti tuo besirūpinančią draugiją – patį M. Jankų paskatino šį tą iš tų siūlymų bandyti įgyvendinti. Kai kurie bandymai nelabai tesisekė, pavyzdžiui, lietuviškų mokyklų steigimas, tačiau jų būta.

Tegul ir netiesiogiai, M. Jankų ir Vydūno sieja 1885 m. pradžioje įkurta „Birutės“ draugija. M. Jankus – vienas iš jos steigėjų, aktyvus veikėjas, vienas iš karščiausių kalbėtojų, kai kurių iniciatyvų sumanytojas, vienas iš pirmininkų (1889–1892) [3, 217]. Čia ypač aistringai reiškėsi M. Jankaus – lietuviybės propaguotojo – veikla. Ne viskas čia, kaip ir „Aušroje“, jam sekėsi sklandžiai, bet, šiaip ar taip, jis buvo vienas iš draugijos radimosi iniciatorių ir padarė ne taip jau ir mažai. Vydūno tėvas ima lankytis draugijos susirinkimuose, kur pamato G. Sauerweiną, sužino apie Joną Basanavičių ir apie tai, ką regėjęs, ką girdėjęs, pasakoja vaikams [18]. 1886 m. viename iš „Birutės“ susirinkimų Gastose dalyvauja pats būsimasis Vydūnas, kur klausosi tuometinio draugijos pirmininko Viliaus Bruožio įkvepiančios kalbos [31, 4]. Beje, su V. Bruožiū, Vydūno teigimu, šios draugijos veikėjai ėmė nesutarti. M. Jankus ant jo ypač pykęs [32, 54]. Pats M. Jankus savo atsiminimų straipsnyje apie „Birutę“ kalba ir apie V. Bruožį, pažymi, kad vokiečiai, tikėdamiesi jį pašalinti iš tautinės veiklos

ir taip paralyžiuoti visą lietuvininkų judėjimą, stengėsi jį sukompromituoti. Tačiau apie savo neigiamą nusistatymą V. Bruožio atžvilgiu M. Jankus čia neužsimena [11].

„Birutės“ vaidmuo Vydūno kelyje yra reikšmingas ne tik ir ne tiek tuo, kad stipri- no jo patriotinius jausmus. Ši draugija labai daug prisidėjo prie Vydūno, kaip mūsų kul- tūros fenomeno, tapsmo. Būtent ji rašytoju tapti besirengiantį jauną Tilžės mokytoją traukte įtraukia į praktinę kultūrinę tarnystę lietuviškumui. 1895 m. rudenį „Birutės“ veikėjo K. Voskos ir Tilžės lietuvių bažny- čios kunigo H. Reidžio atkakliai prašomas V. Storostas sutinka diriguoti iš karto dviem chorams – „Birutės“ ir minėtosios bažnyčios [33, 69]. Tiesa, tada M. Jankus iš „Birutės“ buvo pasitraukęs, o pati draugija, 1895 m. pradžioje paminėjusi dešimtmetį, kėlėsi iš snaudulio. Vydūnui teko iš pradžių su pačių birutininkų chorą, o vėliau su baž- nyčioje užgimusiu Tilžės lietuvių giedotojų draugijos chorą aktyviai prisidėti prie „Bi- rutės“ atsigavimo. Giedotojų koncertinė ir teatrinė veikla visu smarkumu ėmė įsibėgėti nuo 1899 m. pabaigos, kai jie pasitraukė iš bažnyčios ir paskelbė įkurią dainuoti ir vaidinti užsimojusią draugiją [35, 59]. M. Jankus tada pradėjo leisti „Saulėteką“ (ėjo 1900–1902 m.), kurioje gana išsamiai ir labai palankiai, negailint pagyrų, buvo aptarta naujosios draugijos veikla. Dažname šio leidinio numeryje [žr. 6; 7; 8; 9; 10; 19] buvo detalai aprašomi draugijos renginiai, pateikiamas visas jų repertuaras, neslepiant susižavėjimo apibūdinamas jo atlikimas, smulkiai atpasakojamas vaidintų veikalų –

Vydūno, tada dar pasirašinėdavusio įvairiais kitokiais pseudonimais bei kriptonimais, dramų – turinys. Ir visada – pagiriamasis žodis draugijai ir jos vadovui. Tokį pa- lankumą „Saulėteka“ parodė pasitikdama pirmuosius savarankiškai veikti pradėjusios draugijos žingsnius, jau aprašydama pir- mąjį jos 1899 m. gruodžio 30 d. surengtą vakarą. *Mūsų brangiosios, širdį gaivinančios bei jautrios dainelės tampa vis daugiau ir daugiau svietui apreiškiamos. Pereito meto gale tapė Tilžėje „Lietuviška giedorių drau- gystė“ pagruntavota, kuri, kaip šiandien rodos, pradeda stiprius žingsnius žengti, – išreikšdama tikėjimą būsima draugijos sėkme, rašo „Saulėteka“ [6, 54]. Užbaigiant pirmojo draugijos koncerto aprašymą, išreiškiamas tikėjimas, kad draugija duos stiprų impulsą lietuviškai dainai atgyti, jos grožiui atsikleisti. Tą grožį buvo išvelgęs ir E. Gisevijus, bet jam nepavyko tos išvalgos kituose sužadinti. *Kada savo laiku mūsų mylims vokiškos kulties vyras pons Gisevijus lietuviškas dainas užvedė, tai bene nebuvo dar gerai primokytų dainuotojų, kurie būtų galėję tą šaunų skarbą pranešti svietui, – rašoma „Saulėtekos“ apžvalgoje. – Jam kartą tokį dainavimą užvedus, tapė tasai dainavimas su didžiojo šilo bičių užimu sulygintas. Jei pons Gisevijus šiandien būtų gyvas, jis rodos turėtų pasidžiaugti, kad tai, ką jis norėjo atsiekti, atsieko jo pasekėjas pilnoje vietoje. Šiandien nieks nesidrąšis tokį nužeminantį sudą laikyti apie lietuviškas dainas ir dainavimą, ir tą uždekavoti turime stropumui mūsų viengencio pono Storosto [6, 55]. Su dideliu palankumu aprašoma ir 1900 m. vasario 11 d. surengta**

pirmoji draugijos šventė, kurios metu buvo suvaidinta Vydušo triveiksmė drama „Santauka“ (jos autoriumi nurodomas L. A.), padainuotos devynios klausytojų labai šiltai sutiktos dainos. Šiame aprašyme skelbiami ir draugijos įstatai („Sutarimai“), pasidžiaugiamas sėkmingais pirmais jos žingsniais, palinkima sėkmės jos tolesnėje veikloje. *Giedoriai gal iš savo šventės gėrėtis, o velyjam jiems ir ateityje gerą pasisekimą, jeib jie galėtų savo mierį pilnutelei atsiekti*, – rašoma „Saulėtekoje“ [7, 87]. Visuose vėlesniuose Giedotojų draugijos renginių (daugiausia žiemos ir vasaros švenčių) aprašymuose konstatuojama, kad draugija savo užsibrėžtą tikslą įgyvendina nuosekliai ir sėkmingai, kad užkariauja vis didesnes žiūrovų simpatijas, kad atlieka didelį darbą kultūrinant lietuviškąją publiką ir ugdant jos tautinę savigarbą bei parodydant lietuviškų dainų žavesį kitataučiams, kad savo veiklumu išsiskiria iš kitų tuo metu egzistavusių draugijų. *„Giedorių draugystė“ už vis kruti buvo, garsindama dainas po Lietuvą. Nepailstančiam trusui jos vadovui galime dėkavoti, kad šita draugystė, ne tik vien tarp čionykščių visų lietuviškų draugysčių krutesni yra, bet jau lenktymes ir su vokiškomis giedorių draugystėmis, kaslink dainų, užimti gali*, – rašoma vienoje iš „Saulėtekoje“ pateikiamų to meto lietuviškojo judėjimo apžvalgų [19].

Ne itin stipriai besilaikantys „Birutei“, kuriai giedotojai talkino, „Saulėtekoje“ skiriama daug mažiau dėmesio, o ir tame, kas apie ją buvo rašoma, nešykštima priekaištų, kaltinimų apsnūdimo ir tuo, kad ji pamiršo savo pagrindinį uždavinį – kalbomis žadinti

tautinę lietuvių savimonę. Pateikdama Prūsų lietuvių draugijų veiklos apžvalgą XX amžiaus praeigose, apie „Birutę“ „Saulėteka“ taip rašo: *Iš pirmosios eilės draugysčių stovi pagal senumą ir svarumą prysakyje ne vien šitų, bet ir visų – „Byrutė“, įkurta 15 vasario 1885 m. Jos uždaviniu yra išgyvendinti lietuviškoje kalboje ir ją šelpti „suvienytomis sylomis ir proce be pelno“*. Vienog, geri norai, kaip buvę, taip ir pasiliko pia desideria. Kad rašytumėm „Byrutės“ istoriją, tai galima būtų privest ne vieną atsitikimą, kada patys draugystės sąnariai ardė vienybę tarp tautiečių: ginčai ir vaidai vieną tarpą vos nesugriovė pačios draugystės. Per savo ne taip ilgą gyvenimą „Byrutė“ patyrė daug siūbavimų ir pavojingų sukūrių. Suprantama, jog prie tokių aplinkybių jos darbai atnešė ne tiek naudos, bent apčiuopom mes jų nematome [16, 177]. „Saulėtekos“ leidėjai konstatuoja, kad ir dabartinė, 1900-ųjų metų, „Birutės“ veikla nieko gero nežada. *„Byrutė“ ir tik kartą pasilinksminusi bei savo patrijotišką meilę išreiškusi nieko gero nenuveikė*, – sakoma metinėje leidinio apžvalgoje [19]. Matydama akivaizdžius Giedotojų draugijos nuoseklus ir atkaklaus darbo rezultatus, „Saulėteka“ nepritarė, kad šią veiklą pamėgdžiotų šiuo požiūriu daug silpnesnė nuosekliai dirbti nesugebanti „Birutė“, ir patarė jai grįžti prie tų tikslų, kuriuos vykdyti anksčiau jai sekėsi gana neblogai, – kalbomis žadinti tautiečių patriotizmą ir ugdyti meilę gimtajai kalbai. *Iš viso imant, rodos, kad „Byrutė“ nori prie gyvasties išsilaikyti, ar toktai pasiseks, parodydys ateitinė. Būtų velytina, kad ji grįžtų prie savo mierio*, – tokį linkėjimą siuntė „Birutei“

„Saulėteka“ 1901 m. pradžioje [10, 292]. Kaip kontrastas „Birutės“ veiklai nuolat parodoma Giedotojų draugijos veikla, kurios perspektyvomis „Saulėtekos“ leidėjai nė kiek neabejoja.

„Saulėtekoje“ išsakomose pagyrose Giedotojų draugijai ir priekaištuose „Birutei“ galima jausti buvusių įtemptų M. Jankaus santykių su pastarąja atgarsius. Pati „Birutė“ savo pirmaisiais keleriais gyvavimo metais turėtos galios ir populiarumo nebeatgaus, nors ir stengsis, bandydama koncertuoti ir vaidinti, o Giedotojų draugija vis labiau įsibėgės, užims vis stipresnes pozicijas, užkariaus beveik visas publikos simpatijas. Tai kaip tik ir konstatuos „Saulėteka“. „Birutės“ veikėjai ant giedotojų dėl sėkmingos jų veiklos labai pyks ir stengsis juos pavaizduoti kaip jos griovėjus, kaip tautos aktyvumo mįgdytojus ir pan. Pyktis ypač pasireiškė po 1905 m., t. y. po „Birutės“ dvidešimtmečio šventės, kurią tie patys giedotojai padėjo surengti. Tą pyktį tuometinis „Birutės“ pirmininkas J. Vanagaitis išliejo 1908 m. išleistoje brošiūroje „Bangos, pavestos „Byrutės“ naudai“ [21]. M. Jankus nuo abiejų draugijų konflikto tuo metu laikysis nuošalėje. Tačiau po beveik dvidešimties metų ir jam atrodys, kad kartu su kai kuriais ano meto veikėjais Tilžės lietuvių giedotojų draugija sąmoningai žlugdė „Birutę“ kaip savo konkurentę. Apie tai jis taip rašys „Klaipėdos žiniuose“ paskelbtame atsiminimais grįstame rašinyje „Birutė“ – pirmoji tautiška draugija Prūsų Lietuvoje“: *Dar kartą bando* [tai buvo 1903 m. – V. B.] *broliai Urėdaičiai su Jonu Vanagaičiu*

„Birutės“ vėliavą iškelti, bet susiginčyja su Giedorių draugija, ir „Birutė“, kokį laiką veikusi ir įsteigusi apie 12 naujų mažų lietuviškų bendrovių, užpulta ne tik Giedorių draugijos, bet ir Dr. Steputaičio, Lekšo bei Kiupelio nutilo. – Nutilo, bet neišnyko ir jos dvasia keta vėl apsireikšti, bet jau pirmame jos paveiksle, kokį ji turėjo pirm 40 metų 15 vasario dieną 1885 metais [11]. Vydūnas netrukus tose pačiose „Klaipėdos žiniuose“ į tą rašinį atsilieps [28], nurodydamas M. Jankaus straipsnyje esančius netikslumus, ypač išryškindamas tai, kad giedotojai ne tik nežlugdė „Birutės“, bet kad jai ne kartą labai daug padėjo, kad „Birutė“ esmingiau atsitiesti nebeturėjo savo vidinių galių. Apie tai minėtame atsiliepime Vydūnas rašė:

„Tuojau po Kalėdų tais pačiais dar metais [1895 – V. B.] keli Birutininkai kreipėsi į mane, ar ne vėčiau ir Birutininkų choro, jeigu pasisektų tokį įsteigti. Susikvietė 7 vyrus, ir aš pradėjau mokyti. Paprašiau dar kelis Tilžės mokyklų mokytojus ir su jų pagalba dainavo 12 vyrų choras Birutės šventėje Tilžėje 1896 mts. Rodos vasario mėn. Dainavo tas pats choras dar vasaroj ir tad vargais negalais dar žiemoj 1897 mts. Tada jis iširo. – Dabar šoko mišrasis Giedotojų choras Birutininkams į pagalbą. Rudenį 1897 mts. jau buvo pradėję ir dainas mokinties. Taip tai žiemą 1898 mts. Giedotojai dainavo Birutininkams. Padarė tai ir dar vasaroj, ir 1899 mts. jie dainavo ir vaidino jiems. Bet tie keli Birutininkai, kurie rengė tas šventes, pasielgė taip su daininkėmis, kad jos atsiskė dar kart Birutininkams talkininkauti. Ir tokiu būdu buvom priversti visai savaip veikti <...>. Kaip artinos 1905 mt., reiškia 20 mt. po Birutės įsteigimo, aš raginau kelis Birutininkus naujai sustot į draugiją ir veikt senu būdu, tai esti, kalbomis žadinti žmones, kaip tai buvo

daryta pirmais Birutės metais. Naujai parinktas Birutės pirmininkas kelis kart ir sušaukė žmones ir sakė kalbas, Giedotojų draugija jam užmokėjo kelionės išlaidas. Bet po 1907 mt. šis pirmininkas bandė Birutei chorą steigti viliodamas Giedotojus pas save ir tad šventes kelti <...>. Truko kelis metus, ir Birutė naujai pranyko. Giedotojų draugija dar šiandien tebeveikia. Birutėj buvo iš pat pradžių ardančių elementų. Todėl pasidarė reikalinga dėl tautinio atgijimo Giedotojų draugiją tvirtinti ir atskirą laikyti. Birutė niekumet nebuvo „užpulta“ Giedotojų, bet Birutininkai tūlus kartus užpuolė Giedotojus. Giedotojai paliko Birutę jos likimui ir griaujantiems jos elementams“ [28].

Reikia pasakyti, kad, aiškinantis „Birutės“ ir Giedotojų draugijos santykius, tiesa yra Vydūno pusėje. Jo teiginiai buvo konkretesni ir pagrįstesni negu M. Jankaus. Vydūnas rėmėsi ne tik atmintimi ir prisiminimais, bet ir po ranka turėta medžiaga, kruopščiai surinktomis renginių programomis, ano meto spauda (kad ir ta pačia „Saulėteka“), kurioje buvo labai išsamiai aprašomi ano meto kultūrinio Mažosios Lietuvos gyvenimo įvykiai. Vydūnas buvo sukaupęs medžiagą pradėtai rašyti Mažosios Lietuvos tautinio atgimimo istorijai, kuri antrojo pasaulinio karo metu buvo baigta ir kurios mašinraštis žuvo karo audrose [3, 160–163; 32]. Naudojimąsi kruopščiai surinkta medžiaga Vydūnas pademonstravo „Aukure“ skelbtuose straipsniuose apie savo kultūrinę veiklą ir kultūrinį mažlietuvių gyvenimą tos veiklos metu [33; 34]. M. Jankus minėtame rašinyje nors ir nėra pakankamai preciziškas, bet nėra ir šališkas – nei pikta kalba apie giedotojus, nei aukština „Birutę“, ir neslepia jos nuosmukių. Jam iš laiko perspektyvos tik atrodo, kad

konkurencinėje kovoje „Birutė“ buvo įveikta ir sąmoningomis pastangomis pašalinta iš veikimo arenos. Tuo pašalinimu giedotojai išreiškė negatyvų nusiteikimą kovingojo „Birutės“ veikimo prieš germanizaciją atžvilgiu. M. Jankus netgi buvo pamišęs, kas daugiau kaip prieš du dešimtmečius buvo rašoma jo paties leistoje „Saulėtekoje“. Tiesa, kalbėdamas ar rašydamas apie Giedotojų draugiją, M. Jankus jos atžvilgiu yra pažėręs ir tiesioginių kritinių pastabų. Kaip teigia pats Vydūnas, M. Jankui nepatiko, kad giedotojų renginių programose būdavo pateikiami ne tik lietuviški atliekamų dainų tekstai, bet ir jų vertimai į vokiečių kalbą, nekaip jis atsiliepė ir apie „Birutės“ dvidešimtmečio šventėje vaidintą Vydūno komediją „Birutininkai“. Toks M. Jankaus nepasitenkinimas šiais dalykais Vydūnui atrodė nelabai suprantamas, veikiau nulemtas nepakankamo įsigilinojimo į juos [34, 77, 79].

M. Jankaus ir Vydūno keliai jau tiesiogiai susitiko dar viename svarbiame lietuviškumo sklaidos bare – knygų leidyboje. Taip buvo lemta, kad Vydūnui teko prisidėti įgyvendinant tai, kas pačiai „Birutei“ nebuvo pasisekę padaryti. Jai nepavyko išleisti, kaip buvo užsimota, kalbos ir švietimo sklaidai svarbių lietuviškų knygų. To ėmėsi 1901 m. Tilžėje įsisteigęs Prūsų lietuvių susivienijimas. Deja, ir jam tik kai kas tepavyko padaryti. O pavyko būtent su Vydūno ir jo bendražygių – M. Raišukytės, A. Bruozio – pagalba. Minėtasis susivienijimas 1902 m. išleido pirmą knygelę – *Bendraitė* [5], o 1904 m. antrą – *Senutė* [24]. Šios abi gotikiniais rašmenimis spausdintos knygelės iš tiesų yra pirmosios

Vydūno knygos. Pirmoji – įvairių autorių patriotiškai orientuotų tekstų rinkinys. Didžiosios tų tekstų dalies autorius ir knygos sudarytojas – Vydūnas. Antroji – *Senutė* – trumpa Lietuvos istorija. Tiesa, knygoje autorius nenurodytas, tačiau autorystę (kaip ir pirmosios sudarymo) vėliau yra nurodęs pats Vydūnas [33,70]. Abi knygelės spausdintos M. Jankaus spaustuvėje Bitėnuose. Jos negalėjo pasaulio išvysti be tiesioginių autoriaus ir leidėjo ryšių.

Bitėnai ir Rambynas ilgainiui tapo ne epizodinių, o nuolatinių M. Jankaus ir Vydūno kontaktų vietomis. Maždaug nuo XIX a. paskutinio dešimtmečio vidurio Rambynas tampa lietuvių švenčių (dažniausiai Joninių) vieta. Būtent iš Tilžės matyta Rambyno aukuro liepsna jaunąjį Vydūną pašaukusi tautoje kurenti dvasinės gyvybės ugnį [16, 63]. Čia vyksta lietuvių jaunimo susibūrimai, rengiami koncertai, spektakliai, sakomos patriotinės kalbos. Pirmąją kalbą ant Rambyno Vydūnas sakė 1896 m. birželio 23 d. „Birutės“ surengtoje Joninių šventėje [32, 55]. Nuo tada jis tapo nuolatiniu kalbėtoju čia vykstančiose šventėse, Tilžės lietuvių giedotojai – nuolatiniai programos atlikėjai, pasilinksminimų organizatoriai. M. Jankus – irgi daugelio švenčių dalyvis ir dažnas kalbėtojas. Sveitinga M. Jankaus sodyba Bitėnuose – taip pat nuolatinė giedotojų, kaip ir daugelio kitų svečių, bičiuliško pabendraavimo vieta. Ypač gražių tokių pabendraimų, kuriuose susitikdavo Didžiosios ir Mažosios Lietuvos žmonės, būta tarpukario laiku. M. Jankus tada atrodė kaip koks Rambyno vaidila.

Jam labai tiko tuo metu jau prigijęs Mažosios Lietuvos patriarcho titulas. Lietuvos nepriklausomybės dešimtmečiui „Aukuro“ rūpesčiu buvo padirbdinta Amžinoji Rambyno kalno knyga, kurią pavesta saugoti M. Jankui. Joje garbė pasirašyti pirmajam buvo suteikta Vydūnui. Jis įrašė: *Tegul auga lietuvių tautoje visa, kas gera, kas gražu, kas išmintinga, teisinga ir tvirta. Rambyne 1928 birželio 24 d.*

Bitėnus – Rambyną ir Tilžę skyrė Nemunas ir keli kilometrai pievų. Nemunu plaukiojo laivai, kuriais pas M. Jankų atvykdavo ekskursijos iš Lietuvos. Plaukdavo laivas ir iš Tilžės su Vydūnu ir jo giedotojais. Tačiau atplaukdavo ar kitais keliais į Bitėnus atkeliaudavo Vydūnas ir vienas – pailsėti ar ramiai nuo visų pasislėpęs padirbėti ir su Rambyno vaidila pabendrauti. Dažnesni tokie atkeliavimai būdavo iki Pirmojo pasaulinio karo, nors ir tarpukariu svečiuotasi. Deja, nebedalyvavo Vydūnas 1938 m. Joninių šventėje, kurioje buvo numatytas gražus jo pagerbimas septyniasdešimtmečio proga. Vis dėlto tasai pagerbimas įvyko. Ant Rambyno ta proga dainavo Šilutės šaulių choras, o Klaipėdos teatro artistai suvaidino Vydūno „Vėtrą“ [1, 125]. Pats Vydūnas tada buvo ką tik iš kalėjimo išleistas, o vokiečių valdžia buvo atėmusi leidimą keliauti Lietuvon, taigi, ir į Bitėnus [žr. 29].

Kad M. Jankaus ir Vydūno bendrauta ne vien kaip visuomenės veikėjų, t. y. laikantis oficialios pagarbos, o šiltai, bičiuliškai, rodo Vydūno laišakai M. Jankui. Dauguma jų pateko į Jurgio Šaulio archyvą (didžioji dalis iš 85

jame esančių Vydūno laiškų), perduotą Pensilvanijos universitetui (JAV). Netolimoje ateityje jie turėtų būti paskelbti ir aptarti. Tik penki iš žinomų Vydūno laiškų M. Jankui yra Lietuvoje. Keturi iš jų saugomi Vilniaus universiteto bibliotekos (VUB) rankraštyne (F1–D 509), vienas – Mokslų akademijos bibliotekos (LMAB) Rankraščių skyriuje (F103–111). Šie laišakai platesnei ir mokslo visuomenei taip pat nėra žinomi ir dar nėra patekę į mokslinę apyvartą. Kaip priedą prie šio straipsnio juos pateikiame skaitytojų dėmesiui. Pirmasis iš Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštyne saugomų – 1899 m. lapkričio 14 d. rašytas laiškas yra dalykiškas. Jame būsimasis Vydūnas prašo M. Jankų parūpinti, matyt, besikuriančios Giedotojų draugijos repertuarui reikalingų trijų lietuviškų dainų tekstus. Tas dainas iš savo vokiškai 1897 m. išleisto lietuvių liaudies dainų rinkinio Vydūnui rekomendavęs vokiečių etnografas F. Tetzneris. Nežinia, ar M. Jankus prašymą išpildė, tačiau tos dainos netrukus tapo minėto repertuaro dalimi. Dvi iš jų buvo skelbtos Vydūno rinkinyje *Lietuvos aidos* (Tilžė, 1904): „Ištekėjusi“ (F. Tetznerio vok. pavadinimas „Die betrubte Braut“, ją harmonizavo Vydūno brolis Albertas Storostas), „Netikrasis“ (F. Tetznerio vok. pavadinimas „Verschmählt“, šios liaudies dainos žodžius Vydūnas kiek koregavo, harmonizavo jo bičiulis P. W. Wolfas). Trečioji daina – „Anoj pusėj ežero“ (vok. „Drüben“) taip pat yra vieną kitą kartą buvusi Giedotojų draugijos koncertų programose [26].

Antrasis – 1905 m. vasario 27 d. rašytas laiškas yra akivaizdžios bičiulystės liudy-

tojas. Juo Vydūnas praneša skaudžią žinią apie savo jauniausio 27-erių metų brolio Alberto Storosto mirtį. To brolio, kuris buvo beįsibėgėjančios Vydūno kultūrinės veiklos bendražygis: būdamas muzikas, jis harmonizavo daugelį Giedotojų draugijos repertuarui skirtų liaudies dainų, sukūrė muziką ne vienam paties Vydūno autoriniam tekstui. Beveik visas laiškas skirtas padėkai už tai, ką velionis gero patyrė atostogaudamas vasarą Jankų sodyboje. Pažymima, kad Bitėnuose pabuvęs a. a. brolis buvo atsigavęs, sustiprėjęs taip, kad dėl pasveikimo *nebereikėtų abejoti*. *Jis Jums ir Jūsų žmonelei labai dėkingas buvo už tai, o manė Jus kartą kaip nors padžiuginti. Negal. Kitaip buvo lemta*, – rašoma laiške.

Kiti du atvirlaiškiai (vienas ant Vydūno leisto „Šaltinio“ vardinio atviruko) – trumpi. Jie taip pat liudija, kad Bitėnai – viena iš mėgstamiausių Vydūno poilsio vietų. Abiejuose (rašytuose 1905 m. rugpjūčio 31 d. ir 1906 m. rugpjūčio 6 d.) apgailestaujama, kad dėl didelio užimtumo Vydūnas negalėsias žadėtu laiku atkeliauti į Bitėnus ir bent kiek čia pabūti, tikimasi, kad gal kitą kartą tai pavyksią. 1906 m. rugpjūčio 6 d. atvirlaiškiu M. Jankus sveikinamas su gimtadieniu: *Ištariu šiuom rašteliu savo širdingus laimimus būsiančiam Jums metui. Vis tolyn ir priekin, pirmyn, tai tai, ką Jums veliju*.

Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje esantis laiškas rašytas vokiškai Pirmojo pasaulinio karo metu iš Berlyno į Rusijos Samaros guberniją ištremtam M. Jankui [38]. Juo Vydūnas M. Jankui praneša, kad giminaičiai gerai tvarko jo ūkį,

kad vienas iš jų apsigyveno spaustuvėje, kad sūrinė nebeveikia, nes pienas dabar yra tiekiamas kažkur kitur. M. Jankaus, matyt, buvo rašyta pirmiau ir teirautasi apie padėtį paliktuose namuose. Vydūnas atsakė, iš paties M. Jankaus žinodamas jo adresą tremtyje.

Karą Vydūnas išgyveno skaudžiai, ypač piktinosi kai kurių rusų armijos padalinių elgesiu su civiliais gyventojais laikinai užimtose Rytų Prūsijos vietovėse. Apie tai 1914–1915 m. jis nemažai rašė savo leistuose „Jaunime“ ir „Naujovėje“. Jankų šeimos karo laiko dramai Vydūnas taip pat neliko abejingas. Ypač jį sukrėtė tai, kad tremiant šeimą net senolio M. Jankaus tėvo nepagailėta. Tremtyje M. Jankus neteko ne tik tėvo, bet ir jaunylio ketverių metų sūnaus, o dar vienas sūnus žuvo Vakarų fronte. Karo metas netektimi pažymėtas ir Vydūnui: fronte Belgijoje 1916 m. žuvo brolis Hermanas.

* * *

Fragmentiškai palietėme dviejų iškilusių XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Mažosios Lietuvos asmenybių tiesioginio ir netiesioginio sąlyčio taškus. Tuos taškus atrandame „Aušros“ sklaidoje, „Birutės“ draugijos veikloje, knygų leidyboje, Rambyno kalno iškilmėse, asmeniniame bendravime. Labiausiai juos vienija nuoseklus lietuviybės puoselėjimas, kova prieš germanizavimo politiką. Jie turėjo netgi kai kurių esminių charakterio bendrumų – atkaklumą, tvirtą laikyseną, principingumą, vertybinių orientacijų pastovumą, darbštumą. Tačiau

lyginant vieną su kitu aiškėja, kad šios ryškios asmenybės daug kuo ir skyrėsi, o labiausiai – jų žmogiškoji prigimtis. Žinoma, kai kuo skyrėsi ir jų požiūriai. M. Jankus savo tautinėje veikloje buvo radikalesnis, kovingesnis, reikėsi ne tik kaip ramus kultūrininkas bei spaudos darbuotojas, bet ir kaip ryžtingas, drąsus politikas. Vydūnas gerokai nuosaikesnis kultūrininkas, savo veikloje daugiausia dėmesio skyręs tautiečių dvasinei kultūrai ugdyti, jų tautinei savimonei ir savigarbai stiprinti. Palyginęs abu didžiuosius mažlietuvius, išsivijos veikėjas Juozas Pronskus yra taip pasakęs: *Asmenybės turtingumu ir patrauklumu su M. Jankumi galėtų konkuruoti tik filosofas Vydūnas, tačiau krašto vadavimo kovos žygyje – Martynas Jankus turi pirmenybę* [1, 339]. Abu vadovavosi skirtingais taktiniais požiūriais, nors nei vienas, nei kitas to skirtingumo nesistengė pabrėžti. Tačiau šiokią tokią iš to skirtingumo kilusią įtampą galima įžvelgti: savo atsiminimuose jie nevienodai aiškino „Birutės“ ir Tilžės lietuvių giedotojų draugijos santykius. M. Jankui atrodė, kad buvo reikalingas ne tik giedotojų nuosaikumas, bet ir 1903 m. atgijusios „Birutės“ radikalumas, kurį giedotojai, kaip jam atrodė, užgniaužę. Vydūnas, kaip matėme, su tokiu požiūriu į giedotojus nesutiko.

Kad ir turėdami kai kurių esminių charakterio bendrumų, jie gerokai ir skyrėsi, netgi tuos pačius bruožus įkūnijo kiekvienas savaip. M. Jankus – konfliktiškesnis, kietakaktiškesnis, ambicingesnis, įžeidesnis, stačiokiškesnis, Vydūnas – lankstesnis, tolerantiškesnis, atlaidesnis, jautresnis.

M. Jankus buvo ūkininkas, valstietis. Tokio charakterio jis išliko ir savo visuomeninėje veikloje. Visų jo laimėjimų ir pralaimėjimų siūbavimai primena valstiečio patiriamus derlingų ar prasto derliaus metų svyravimus. Jo ir santykiai su bendražygiais ne itin subtilūs, kai kada net šiurkštoki, konfliktiški. Vydūnas – intelektualas, subtilus inteligentas, tikro dvasingumo įsikūnijimas. M. Jankus, pats daug rašęs, leidęs laikraščius, knygas, sakęs viešas kalbas, veiklus politikoje, iš esmės tebuvo savamokslis – tik pradžios mokyklą tebaigęs. Ir tai, šiaip ar taip, uždėjo antspaudą visam jo veikimui. Tačiau, kaip puikiai žinome, tasai veikimas buvo labai reikšmingas ano meto Mažosios Lietuvos raidoje. Vydūnas savo veikimu ir kūryba tapo pirmo ryškumo žvaigžde visos Lietuvos (tiek Didžiosios, tiek Mažosios) kultūroje. Jis irgi tam tikra prasme buvo autodidaktas (taip jį yra pavadinęs Juozas Tumas-Vaižgantas [27, 99]), tačiau europinio universitetinio lygio, sukūręs savo filosofinę sistemą, užimančią ryškią vietą lietuviškosios filosofinės minties raidoje, savo kūryboje įdiegęs modernios dramaturgijos ir modernaus teatro principus,

kurie pas mus iš naujo buvo atrasti po gero pusšimčio metų [17]. Tačiau, būdami daug kuo gerokai skirtingi, M. Jankus ir Vydūnas lietuviybės puoselėjimu ir savo įnašu abu yra dideli ir reikšmingi, nors vėlgi savaip. M. Jankus veikė plačiai – kaip spaustuvininkas, aktyvus visuomenininkas, politinio veikimo dalyvis, tautiečių teisių gynėjas, laikraštininkas, netgi literatas. Tačiau nė vienoje iš tų sričių jis nepasiekė didelių laimėjimų ir ryškesnės gilumos. M. Jankaus kaip įstabios didelio populiarumo pasiekusios asmenybės, Mažosios Lietuvos patriarcho fenomeną sudaro jo energingo veikimo visuma. Vydūnas taip pat reišėsi keliose srityse – filosofijoje, dramaturgijoje, teatrinėje ir muzikinėje veikloje, žurnalistikoje, istoriografijoje, tačiau apskritai jo veikimas siauresnis, bet nepalyginti gilesnis. Vydūnas pačia savo esme yra kultūros veikėjas ir kūrėjas, veikloje ir kūryboje vadovavęsis fundamentaliais filosofiniais pagrindais. M. Jankui tauta buvo vertybė pati savaime. Vydūnas mąstė apie jos egzistencijos prasmę, apie jos misiją žmonijos kultūros raidoje ir siekė, kad lietuvių tauta būtų *viena iš ryškiausių žmoniškumo reiškėjų pasaulyje*.

VYDŪNO LAIŠKAI MARTYNUI JANKUI

Laiškai saugomi Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje.

Signatūra F1–D 509

1

Tilžėje 14. 11. 99.

Garbingas pone!

Pagal linkėjiman pono Dr. Tetznerio Jums galima man lietuviškus žodius tų jo vokiškoj kalboj išduotų dainų užrašyti. Mielai geistiau žodių sekantių dainų: Die betrübte Braut. Verschmäh't (O lieber Vater i. tt). Drüben (Ei lulu lulu i. tt).

Meldiu Jus todėli šiuom rašteliu man ko veikia žodius minavotų dainelių atsiųsti. Markutį už prisiuntimo įdedu.

S u pagarbinimu
esmi W. Storost
Tilžėje, Anger 23.

2

Tilžėje 27.2.1905

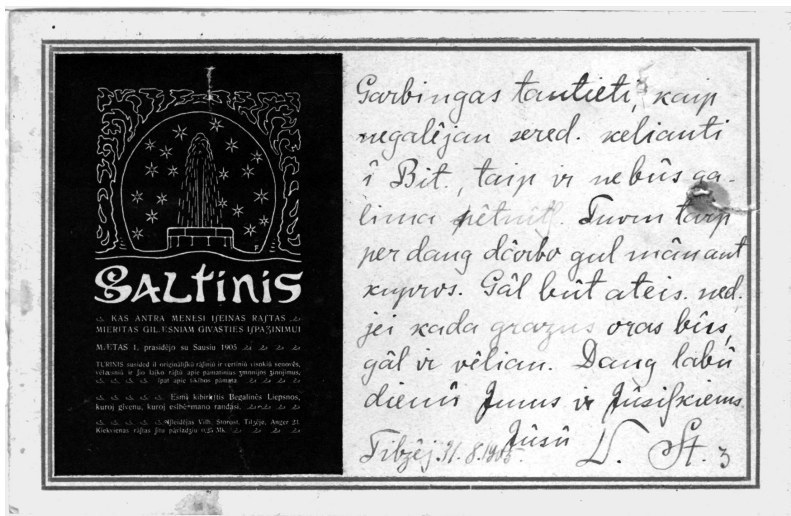
Miels tautieti,

kad mano brolelis Albertas jau nebe tarp mūsų, bene būsit patyrę, tačiau rodos Jums tą dar ypatingai turu pranešti. Juog nabaštininkas, kaip ilgai dar pasveikimo lūkesties turėjo, vis apie Jus ir Jūsū namiškius kalbėjo o apie Bitėnus ir Rambyną, manydams kad tšia rasis pavasaryj vėl tokia atgaivini-man kaip pernai vasaroj. Nabagelis nebesulaukė pavasaran ir nebe nukeliaus pas Jus. Bet jis ir aš jutov, kad Jūs, jin priimdami, jam parūpinot progos pasistiprinti ir ben kiek pasilinksminti. Mudum abiem rodės kad eis ant gero. Juog buvo taip atsigavęs, kad lyg nebe reikėtų abejoti. Jis Jums ir Jūsų žmonelei labai dėkingas buvo už tai, o manė Jus kartą kaip nors padžiuginti. Negal. Kitaip buvo lemta.

Tai ben priimkit mano širdingą dėkavonę už visa gera, kuri jam išrodė esat. Jis šiaib juog yra pakentęs šiame amžiuje, ben meilės iš Lietuvių pusės nestokojęs.

Dabar tai ir neb reikalaus to, kas dar prie Jūsų iš jam ir jo parūpintų daigtų. Meldžiu pasinaudokiti tų ir pasilaikykite juos ant jo atsiminimo.

Daug širdingų labų dienų
Jūsų
V. Storost.

3

Herrn M. Jankus
 Bitėnen
 Bei Lumpėnen
 Krs. Ragnit.

Garbingas tautietė, kaip negalėjau sered. keliauti į Bit., taip ir nebus galima pėntytš. Tuom tarp per daug darbo gul man ant kupros. Gal būt ateis. ned., jei kada gražus oras bus, gal ir vėliau. Daug labū dienū Jums ir Jūsiškiems

Jūsū
 V. St

Tilžėj 31. 8. 1905.

Atvirlaiškis, rašytas ant spalvoto atviruko, kuriame Vydūno 1905–1906 m. leisto dvi mėnesinio žurnalo „Šaltinis“ viršelis.

4

An Herrn M. Jankus
 In Bitėnen bei Lumpėnen

Garbinams pone, negalėdamas atkeliauti kadangi esu pilname darbe, ištaru šiuom rašteliu savo širdingus laiminimus būsiantšiam Jums metui. Vis tolyn ir priekin, pirmyn, tai tai, kan Jums velyju. Ir tesikloja Jums ir visiems Jūsiškiems geriausieji keliai. – Ar man bus galima ant ilgesnio laiko lig rudens į Bit. atkeliauti, tat man dabar šauniai abejotina. – Bet negalima ateitį žinoti. Viso labo iš pusės mano žmonos, bet vyriasiai patsai tan velyju.

Jūsū V. St.

Tilžėje 6. 8. 1906 rašyta septyntai dienan

Nach Russland
Martin Jankus
Novo – Boriskina
Borisso[...] bskoi volost
Bugulminskaja uezda
Samarskaja gub.

Geehrter Herr Jankus,

Ihre Wirtschaft wird von Ihren Verwandten in Ordnung gehalten. In der Druckerei wohnt ein Verwandter von Ihnen. Die Käserei ist wohl nicht in Betrieb, da die Milch wohl anders, wohin geliefert beziehungsweise gesammelt wird. Mit den besten Wünschen an Stelle von Alb. Sukut.

Vds.

Tilsit, z Zt. Berlin d. 35./ J.

Vertimas

Gerbiamas pone Jankau,

Jūsų ūkį Jūsų giminaičiai prižiūri tvarkingai. Spaustuvėje gyvena vienas Jūsų giminaitis. Sūrinė atrodo nebeveikia, nes pienas tikriausiai kažkur kitur tiekiamas. Su geriausiais linkėjimais vietoj Alb. Sukučio

Vds.

Tilžė, kol kas Berlynas d. 35./J.

NUORODOS

1. ALŠĖNAS, Pranyš. *Martynas Jankus*. Toronto (Kanada), 1967. 394 p.

2. BAGDONAVIČIUS, Vacys. *Filosofiniai Vydūno humanizmo pagrindai*. Vilnius: Mintis, 1987. 245 p.

3. BAGDONAVIČIUS, Vacys. *Sugrįžti prie Vydūno*: straipsniai, esė, pokalbiai. Vilnius: Kultūra, 2001. 526 p.

4. BAGDONAVIČIUS, Vacys. *Spindulys esmi begalinės šviesos*: etiudai apie Vydūną. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2008. 264 p.

5. *Bendraitė*. Bitėnai: Prusu Lietuwiu „Susiwiennyjimas“. Knyga pirma. 1902. 80 p.

6. Iš Lietuvininkų krutėjimo. *Saulėteka*, 1900, nr. 2, p. 52–57.

7. Iš Lietuvininkų krutėjimo. *Saulėteka*, 1900, nr. 3, p. 88–93.

8. Iš Lietuvininkų krutėjimo. *Saulėteka*, 1900, nr. 8–9, p. 233.

9. Iš Lietuvininkų krutėjimo. *Saulėteka*, 1901, nr. 16–17, p. 337.

10. Iš Lietuvininkų krutėjimo. *Saulėteka*, 1901, nr. 13, p. 286–294.

11. JANKUS, Martynas. „Birutė“ – pirmoji tautiška draugija Prūsų Lietuvoje. *Klaipėdos žinios*, 1924, gruodžio 21.
12. KAUNAS, Domas. *Iš lietuvių knygos istorijos*: Klaipėdos krašto lietuvių knyga iki 1919 metų. Vilnius: Mokslas, 1986. 192 p.
13. KAUNAS, Domas. *Mažosios Lietuvos knyga*: lietuviškos knygos raida 1547–1940. Vilnius: Baltos lankos, 1996. 764 p.
14. KAUNAS, Domas. *Visos Vydūno knygos*: katalogas. Pagal asmeninę kolekciją parengė Domas Kaunas. Vilnius: Baltijos kopija, 2008. 53 p.
15. KŠANIENĖ, Daiva. *Muzika Mažonoje Lietuvoje*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2003. 520 p.
16. Lietuviškosios draugijos Prūsų Lietuvoje. *Saulėteka*, 1900, nr. 7, p. 177–180.
17. MARTIŠIŪTĖ, Aušra. *Vydūno dramaturgija*. Vilnius: Litimo, 2000. 258 p.
18. MERKELIS, Aleksandras. Vydūno santykiai su Basanavičiumi. *Lietuvos aidas*, 1938, kovo 19.
19. Metams pasikeitus. *Saulėteka*, 1901, nr. 13, p. 284.
20. MYKOLAITIS-PUTINAS, Vincas. Vydūno dramaturgija. Iš MYKOLAITIS-PUTINAS, Vincas. *Raštai*. Vilnius: Vaga, 1969, t. 10. p. 306–470.
21. PAVYDUNAS, J. [VANAGAITIS, Jonas]. *Bangos pavestos „Byrutes“ naudai*. Tilžė: „Byrutes“ draugija, 1908. 12 p.
22. POCYTĖ, Silva. *Mažlietuviai Vokietijos imperijoje 1871–1914*. Vilnius: Vaga, 2002. 304 p.
23. SKIPITIENĖ, Giedrė; SKIPITIS, Eugenijus. *Martyno Jankaus muziejus Bitėnuose*. Klaipėda, 2006. 58 p.
24. *Senutė*. Bitėnai: „Prusu Lietuviu Susiwienyjimas“. Knyga antra, 1904. 72 p.
25. ŠEMERYS, Salys. Vydūno gyvenimas. *Aukuras*. Klaipėda, 1937, p. 40–67.
26. *Tilžės Lietuvių giedotojų draugijos Lietuvių švenčių programos*. Lietuvos muzikos, teatro ir kino muziejaus archyvas (LTMKA). A 1123, Tilžės Lietuvių giedotojų draugijos fondas.
27. VAIŽGANTAS, Vilimas Vydūnas. Iš *Vaižganto raštai*. Kaunas, 1929, t. 13. p. 97–117.
28. VYDŪNAS. Birutės ir Giedotojų draugijos santykiai. *Klaipėdos žinios*, 1925, sausio 1.
29. VYDŪNAS. *Kalėjimas – laisvėjimas*. Detmold, 1947. 72 p.
30. *Vydūnas lietuvių kultūroje*: straipsnių rinkinys. Sudarytojas Vacys Bagdonavičius. Vilnius: Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas, 1994. 303 p.
31. VYDŪNAS. Pamiřtamas Birutininkas. *Žingsniai* (Vokietija), 1947, nr. 10, p. 4–6.
32. VYDŪNAS. 50 metų tautinių draugijų Prūsų Lietuvoje. *Kultūros barai*, 1988, nr. 3, p. 53–56.
33. VYDŪNAS. Tautinė mano amžiaus veikla. *Aukuras*. Klaipėda, 1937, p. 68–74.
34. VYDŪNAS. Tautinės Prūsų lietuvių šventės ir vakarai. *Aukuras*. Klaipėda, 1937, p. 75–83.
35. VYDŪNAS. Tilžės Lietuvių Giedotojų Draugijos Pragyvenimas. *Krivulė*. Detmold: Mažosios Lietuvos Tarybos Spaudos Komisijos leidinys, 1948, p. 59–60.
36. VYDŪNAS. Vietovės ir žmogystos likimas. *Ramuva*, 1997, [nr.] 3, p. 57–66.
37. *Vydūno laiškas Martynui Jankui*. 1899, 1905–1906. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, F. 1–D 509.
38. *Vydūno laiškas Martynui Jankui jo ūkio reikalais* (apie 1915). Lietuvos Mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius, F. 103–111.

MARTYNAS JANKUS AND VYDŪNAS: COMMONALITIES AND DIFFERENCES

VACLOVAS BAGDONAVIČIUS

Summary

Martynas Jankus (1858–1946) and Vydūnas (1868–1953) were the brightest figures of the Lithuanian national movement of Lithuania Minor late in the 19th and in the first half of the 20th century.

They kept personal contacts, contributed to the *Aušra* newspaper propagation, promoted the publication of Lithuanian books, took part in the activities of *Birute* association and Rambynas mountain celebrations.

They both were consistent defenders of the Lithuanian language and culture against the Bismarckian policy of Germanization. But, in comparison with Vydūnas, Jankus was more radical. He acted not only as a man of culture and literature, but also as a politician. Vydūnas was more temperate. He saw his own mission in the upbringing of the national self-awareness and the self-respect of his compatriots, in developing and fostering their culture. To this end, he employed his skills of a play writer, musician, stage director and philosopher. Jankus was also a prolific writer, publisher and, in addition, a political orator. But he was a self-educated man: elementary school was his official education. The lack of formal education left its marks on his activities. Nevertheless, they were significant achievements of the national movement of Lithuania Minor at that time. Jankus' activities invigorated not only the cultural but also the political awareness of the compatriots and instigated them to fight for their rights. Vydūnas, who had studied as a free listener in various universities of Germany, reached a much higher intellectual, cultural and spiritual level. He elaborated an original philosophical system of his own, used modern principles and methods in playwriting and stage directing. His heritage significantly enriched Lithuanian culture, increased its intellectual power and opened the new horizons of artistic expression. However, in spite of these differences between the two thinkers and actors, they both – Vydūnas and Jankus – devoted their lives and skills to their nation, its culture and fundamental values. In the same field, each did his own best.

MARTYNAS JANKUS UND VYDŪNAS: GEMEINSAMKEITEN UND UNTERSCHIEDE

VACLOVAS BAGDONAVIČIUS

Zusammenfassung

Martynas Jankus (1858–1946) und Vydūnas (1868–1953) sind die herausragendsten Persönlichkeiten, die sich am Ende des 19. und in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts in Kleinlitauen in der litauischen Nationalbewegung engagierten. Beide Männer machten sich um die Herausgabe der litauischen Zeitung *Aušra* verdient, sie begegneten sich bei den Veranstaltungen der *Birutė* – Gesellschaft, bei der Herausgabe litauischer Publikationen, bei den Festen am Rambynas – Berg. Darüber hinaus pflegten sie auch privaten Kontakt. Besonders stark verband die Beiden jedoch ihr Engagement gegen Bismarcks Politik der Germanisierung der litauischstämmigen Bevölkerung.

Martynas Jankus vertrat dabei die radikaleren Positionen – nicht nur in seiner Herausgeberebetätigkeit, sondern auch in seinem politischen und seinem kulturellen Engagement für Kleinlitauen. Obwohl Jankus nur eine Grundschulausbildung genossen hatte, war er so gebildet, dass er mühelos öffentliche Reden und politische Schriften verfassen konnte. Aufgrund all seiner Aktivitäten gilt er als eine der bedeu-

tendsten Persönlichkeiten der kleinlitauischen Nationalbewegung. Von ihm gingen zahlreiche Impulse für die Stärkung nicht nur des kulturellen, sondern auch des politischen Bewusstseins der kleinlitauischen Bevölkerung Ostpreußens aus – nicht zuletzt mobilisierte Jankus seine Landsleute zu konkreten Aktionen für die Verteidigung ihrer Rechte.

Vydūnas hingegen vertrat gemäßigtere Anschauungen und richtete sein Augenmerk besonders auf die Unterstützung der geistigen Kultur seiner Landsleute, auf die Stärkung ihres Nationalbewusstseins und nicht zuletzt ihrer Selbstachtung. Dazu setzte er sein Wissen und seine Bildung ein, die er sich u.a. als Gasthörer an deutschen Universitäten erworben hatte. Vydūnas gilt als herausragender Dramatiker, Philosoph, als Chorleiter und Regisseur. Seine Hinterlassenschaft bereicherte in hohem Maße die gesamtlitauische Kultur, stärkte ihre intellektuelle Kraft und eröffnete neue Horizonte für ihren künstlerischen Ausdruck.

Beide – Martynas Jankus und Vydūnas – betrachteten es als ihr Lebenswerk, dem litauischen Volk seine Kultur zu erhalten und zu stärken.

Įteikta 2009 m. vasario mėn.